

AUTOBIOGRAFIJA BARTOLA KAŠIĆA - JOŠ JEDAN ISUSOVAČKI DOPRINOS ETNOLOGIJI

JELKA VINCE-PALLUA
Zavod za etnologiju
Filozofski fakultet
41000 Zagreb, Đ. Salaja 3

UDK 271.5(092.3):39 Kašić, B.
Izvorni znanstveni članak
Primljeno 15. III. 1993.

Kašićeva Autobiografija značajan je izvor za poznavanje svakodnevnog života malih ljudi nekih južnoslavenskih krajeva pod turskom vlašću početkom 17. stoljeća, krijući u sebi važna svjedočanstva koja predstavljaju upravo prve, dakle najstarije pisane podatke o nekim etnološki zanimljivim pitanjima. Prvi je cilj ovoga priloga pokazati kako pisani izvori, u ovom slučaju bilješke s kanonskih vizitacija pretočene u *Autobiografiju*, imaju svoju metodološku važnost za etnološku znanost. Drugi cilj koji izlazi iz okvira južnoslavenskih zemalja, ali se tiče Hrvata na talijanskom tlu s kojima se Kašić sasvim slučajno susreo u Irpiniji (u pokrajini Kampaniji na prostoru tik uz pokrajinu Apuliju) 1613. godine - po geografskim ali i, donekle, vremenskim koordinatama koje je Kašić sasvim šturo zacrtao, usporedbom s dodatnim arhivskim, kartografskim i folklorističkim materijalom pokušati rekonstruirati gdje ih je on susreo i kada su onamo došli. U tom traženju autorica upravo na tom prostoru gdje se kretao Kašić pronalazi dva nova lokaliteta koja nedvosmisleno govore o nekadašnjoj prisutnosti Hrvata u tom dijelu južne Italije.

Kad se 1640. godine slavila stogodišnjica osnutka isusovačkog reda Bartol Kašić je, boraveći tada u Rimu, dao svom narodu, kako kaže, za taj jubilej knjižicu Tome Kempenca *De imitatione Christi* prevedenu na hrvatski. Kašić tada nije mogao slutiti da će se u vrijeme jubileja vezanih uz isusovački red, ali 350 godina kasnije, progovoriti upravo o njemu na znanstvenom skupu u Zadru i Pagu (18-21. travnja 1991) priređenom u čast životu i djelu tog zaslužnog isusovca¹.

Ono o čemu bih ovom prilikom htjela progovoriti nije Kašićevo jezikoslovno, leksikografsko ili književno djelovanje po kojemu je stekao najviše zasluga i priznanja u znanstvenoj javnosti, a o čemu je, razumljivo, ponajviše bilo riječi na ovome simpoziju. Željela bih govoriti o Kašiću, rodnom s otoka Paga, i njegovu doprinosu ETNOLOGIJI, znanosti koja u njegovo doba nije ni postojala. Jedan je, dakle, od mojih ciljeva ukazati na metodološku važnost pisanih izvora za etnološku znanost - u ovom slučaju Kašićevih bilježaka s kanonskih vizitacija pretočenih u *Autobiografiju* (napisana na latinskom 1649. i prvi put objavljena u izdanju JAZU 1940, a 1987. u hrvatskom prijevodu dra. Stjepana Sršana

¹ Zbog ratnih neprilika u Zadru organizator znanstvenog skupa *Život i djelo Bartola Kašića* (18-21. travnja 1991), Filozofski fakultet u Zadru i Hrvatsko filološko društvo, nije bio u mogućnosti tiskati planirani Zbornik o Bartolu Kašiću. Ovaj je članak bitno prošireni zadarski referat.

u izdanju Privlačice pod naslovom *Putovanja južnoslavenskim zemljama*) kao nezaobilaznog ili možda, blaže rečeno, nezanemarlivog izvora za doznavanje o životu nekih južnoslavenskih krajeva pod turskom vlašću početkom 17. stoljeća². Kašićeva svjedočenja o balkanskim zemljama pod Turcima spadaju, naime, među najranija te vrste krijući u sebi važna svjedočanstva koja predstavljaju upravo prve, dakle najstarije pisane podatke o nekim etnološki zanimljivim pitanjima³.

Međutim, premda je *Autobiografija* upravo zamišljena i nastala kao misionarski izvještaj s južnoslavenskih područja pod Turcima Kašić je, na sreću, nastavio sa zabilješkama i nakon što je prešao Jadran, dakle na apeninskom tlu. S Kašićevog puta kroz Italiju na povratku prema Rimu dobivamo dragocjeni isječak iz života Hrvata u južnoj Italiji, prvenstveno pastira *po drevnom običaju svojih preda*. Taj zapis posebno nam je važan jer se odnosi na početak 17. stoljeća i predstavlja najranije svjedočanstvo o životu ovih doseljenika (na granici između pokrajina Kampanije i Apulije) koji su, bježeći pred Turcima, pristigli iz Dalmacije negdje u 15. stoljeću. Time što Kašić nije spomenuo lokalitet gdje se 1613. godine susreo s Hrvatima zadao je drugi, čini mi se, ne manje važan cilj ovoga članka - pokušati pronaći mjesto, jednu točku koju treba smjestiti u koordinatni sustav prostora tog dijela Italije. Po geografskim ali i, donekle, vremenskim koordinatama koje nam je sasvim šturo zacrtao Kašić, usporedbom s dodatnim folklorističkim, kartografskim i arhivskim materijalom, možemo rekonstruirati gdje ih je on susreo i kada su onamo došli.

Kašić u opisima svojih misionarskih putovanja koja, uz neke kratke biografske odlomke, začudo, naziva *Autobiografijom*, govori o krajevima i životu ljudi s kojima se susreće na svojim misionarskim pohodima po istočnoj Bosni, Srijemu, Slavoniji, dijelu Srbije te u Temišvaru u Rumunjskoj dajući nam bogat izvor etnološke građe.

Dr. Miroslav Vanino, također isusovac, koji je objelodanio čitavu *Autobiografiju* na latinskom jeziku 1940. g., visoko cijeni Kašićevo djelo te smatra da *ta dva Kašićeva putopisa iz drugog decenija XVII. stoljeća idu u red najvrednijih naših spisa te ruke, s mnogo detalja kakvih ne nalazimo nigdje* (Vanino, 1940:7). Naravno da nije moguće ovdje iznijeti sve detalje. Zato ću se ograničiti na odabrane podatke koji neka posluže kao uzorci.

I MISIJE U JUŽNOSLAVENSKO KRAJEVE POD TURSKOM VLAŠĆU

Kašić prvo opisuje svoj trogodišnji misionarski boravak u Dubrovniku (1609-12), a zatim dva misionarska pohoda po tadašnjem Turskom carstvu na koja ga je poslala rimska Propaganda fide da vrši vjersku propagandu i izvijesti o vjerskim prilikama na tom dijelu Balkanskog poluotoka (prvi 1612-13, a drugi 1618-20).

Na početku *Autobiografije* doznajemo da se pitomac Kašić nakon Loreta i Ilirskog kolegija upisuje u Rimsko sjemenište. U ovo vrijeme proslava dviju godišnjica isusovačkog

² Skraćene odlomke iz Kašićeve *Autobiografije* objavio je Ferencđin u *Acta Bosnae*. Fran Milobar preveo ih je iz *Acta Bosnae* s latinskog na hrvatski i izdao samo pod inicijalima F.M. u *Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu* XVI, Sarajevo, 1904:251-266 i 449-456. To su dijelovi *Autobiografije* koji se tiču samo Bosne - "Dva suvremena izvještaja o Bosni iz prve polovice XVII. st". Marijan Stojković koristio se dijelovima *Autobiografije* (tada još u rukopisu) u svome doktoratu (Stojković, 1919).

³ V. Belaj u svome članku (Belaj, 1992) među ostalim isusovcima koji se javljaju znatno kasnije spominje dva isusovca koja pišu prije Kašića - njegova imenjaka Bartola Sfondratija i Tomu Raggija koji izvješćuju o balkanskim krajevima pod turskom vlašću osamdesetih godina 16. stoljeća, dakle tridesetak godina prije Kašića.

reda nije naodmet spomenuti Kašićev podatak da se to sjemenište nalazi blizu crkve koja se upravo tada gradila u čast osnivača Družbe Isusove, sv. Ignacija Loyole.

1606. Kašić postaje ispovjednikom u crkvi Sv. Petra da *ispovijeda sve narode koji se služe latinskim ili talijanskim jezikom, no ponajprije svoj narod na ilirskom ili dalmatinskom, što više i hrvatskom, kranjskom pa i bugarskom jeziku koji bi pristupali k njemu iz Carigradske Trakije* (Kašić, 1987:32). U tom spletu naziva pretpostavljamo čakavsko narječje u nazivu dalmatinski, štokavsko u učenom ilirskom nazivu i vjerojatno kajkavsko narječje u hrvatskom, a naziv kranjski za slovenski jezik.

Premda u Kašićevoj *Autobiografiji* ima ponekih autobiografskih odlomaka, glavnina su njegove knjige (a one se odnose samo na 7 godina njegovog života) putne bilješke s misionarskih pohoda koje je Kašić zasigurno imao uza se dok je tridesetak godina kasnije pisao *Autobiografiju* (1649). No, krenimo Kašićevim putovima slijedeći za nas etnološki, ili ponegdje samo kulturološki, zanimljiva svjedočenja.

General Claudio Aquaviva iz Rima, tadašnji vrhovni poglavar Družbe Isusove, poslao je 1609. Kašića, u društvu s jednim biskupom i dva svećenika, na prvu dubrovačku misiju koja je potrajala tri godine. Već pri kraju plovidbe od Ankone preko Jadrana, u blizini Trogira, doznajemo za vjerovanje dubrovačkih mornara da treba zabiti sjekiru pod jarbol (*zabij sikiru pod garbu*) kako ga ne bi munja zapalila. Kašić to odmah tumači praznovjerjem mornara koji vjeruju da se tada munje neće usuditi dotaći jarbol niti ljudima nauditi. Ima li u tom vjerovanju elemenata homeopatske magije, ali i pragmatike - svojstvo željeza kao materijala koji provodi elektricitet, ili nas prijetnja sjekirama munji kao prirodnoj nepogodi može letimično podsjetiti na prijetnju sjekirama nerodnoj vočki (dakle nerodnosti vočke, također prirodnoj nepogodi)? Bit će ipak ovo prvo.

Kašić je iskoristio prvu misionarsku priliku da pokuša suzbiti praznovjerje mornara, a širiti vjeru. Preporučio im je da na brodu uvijek imaju blagoslovljenu vodu kojom treba poškropiti ljude, jarbol kao i cijeli brod u obliku križa, što je pater Kašić tom prilikom i učinio.

Saznajemo od mornara za praznovjerje da su *redovnici i klerici na brodu loš predznak*, dakle nepoželjni na brodu što ga tada prate opasnosti i oluje. Vidimo da Kašić vjeruje u mogućnost da zračni demoni, koji mrze kršćanske svećenike, mogu potaći oluju. S takvim vjerovanjima o nepoželjnosti određenih osoba na brodu, posebno ženskih na ribarskom, susrećemo se često još i danas.

Poetičan je prizor improviziranog šatora od brodskog jedra koji treba poslužiti da zaštiti od vjetrova prijenosni oltar - korporal s kaležom, raspelo i oko njega dvije svijeće zataknute u stijenu nad morem.

PRVA MISIJA U TURSKE KRAJEVE

Nakon trogodišnjeg misionarskog boravka u Dubrovniku uslijedio je Kašićev prvi misionarski pohod 1612. g. u krajeve pod Turcima. Da bi se osiguralo mirno i neupadljivo putovanje po tim turskim zemljama Kašić, sa svojom pratnjom, zamjenjuje svoju redovničku odjeću s odjećom kojom su se služili dubrovački trgovci u turskom području. Zanimljivo je kako Kašić, poput kakvog pasioniranog terenskog istraživača etnografa, daje detaljan opis

te nošnje. Nova odjeća, patrima vrlo nezgodna, sastojala se od dalmatinske košulje sve do ispod koljena te druge duže, *sprske* (*serviana* u lat. originalu), podstavljene janječim krznom, koja je išla sve do gležanja s dugačkim rukavima sve do prstiju, s rukavicama od lisičje i vučje kože da ih pri jahanju štiti od studeni. Na sve to stavili su kišni dugi plašt *japundže* te čizme do koljena. Na glavi su imali duguljasti *kalpak*, a preko njega, ako zatreba, posebnu kapu (zapravo treba reći kapuljaču) prišivenu blizu vrata i spuštenu na ramena. Uza sve to, zajedno s 14 dubrovačkih trgovaca, otac Bartol i bosanski svećenik Šimun Ivan Matković bili su naoružani sabljama i puškama kako bi se mogli braniti od drumskih razbojnika.

Nakon Tjentišta i Foče stigla je karavana do planine Korin u istočnoj Bosni (između rijeka Drine i Prače). Tu planinu naziva Kašić granicom između vojvodstva Hercegovine i Bosanskog Kraljevstva, a Bosnu, budući je bio i sam Dalmatinac, ubraja u Dalmatinsko Kraljevstvo kojemu je sam Noa zacrtao granice (Skadar - Dunav, Zadar - Dunav). Zanimljivo je kako Kašić nekritično, ali u duhu svoga vremena, govori o Noi koji je Dalmatinsko Kraljevstvo dodijelio svom prapraunuku Dalmatincu prilikom podjele svijeta.

Nakon što su za sobom ostavili Srebrenicu na rijeci Zeleni Jadar stigli su ponovno do Drine, šire od rimskog Tibera, kako im se činila.

Po najvećoj zimi uputio se Kašić u društvu nekih trgovaca iz Beograda po zaleđenoj srijemskoj ravnicama. Odmah na početku srijemskog dijela putovanja, kad su prešli Savu, saznajemo o načinu stanovanja Srba kršćana u *nekim podzemnim nastambama, čiji su krovovi virili malo iznad zemlje i koje su imale podzemne prostorije izdubene u vrlo čvrstoj zemlji, poput kamena* (Kašić, 1987:48). Čitava obitelj, kad ju je Kašić susreo, bila je okupljena oko podzidanog ognjišta u kome je gorjela vatra, a do kojeg se izravno dolazilo stubama. Na takve zemunice možemo i danas naići u nekim krajevima uz Savu i Dunav.

Iz Kašićeva opisa putovanja po Srijemu (u blizini Srijemske Mitrovice - Kašić, 1987:49) možemo na jednom mjestu rekonstruirati sliku zadržnog života (premda on ne spominje nikakav naziv za zadrugu). Starac Grgur živi *pod jednim ognjištem zajedno sa svojom djecom i njihovim ukućanima po katoličkom obredu*, a Kašić ističe da tako žive i stanuju svi katolici između Save i Dunava *po starom patrijarhalnom običaju*. Kasnije će se zadruga i zvati stručno *patrijarh(k)alni život*, a naziv zadruga javlja se tek kasnije. Sinovi s obiteljima, kako doznajemo, stanuju u kolibama zajedno unaokolo iz čega se jasno razabire da žive u poznatim odvojenim tzv. *kiljerima* ili *kućarima*, ali pod jednim ognjištem i sa zajedničkim blagom (od konja, krava, magaraca, ovaca i koza do peradi svih vrsta). Ovo se gospodarstvo izdvaja svojom imućnošću od ostalih na koje je putem nailazio. Treba posebno istaknuti vrijednost ovog opisa zadržnog života jer je upravo taj Kašićev zapis prvi pisani podatak o jednoj hrvatskoj kućnoj zadrugi kako je to, govoreći o zadržnom životu u hrvatskoj književnosti, naglasio dr. Dragutin Pavličević (Pavličević, 1989). U istom selu doznajemo za poznati običaj da se na grobove vjernika, na mjestu gdje je glava, po starom običaju, kako primjećuje Kašić, na dan pokopa posadi drvo. Ovaj običaj uvriježen je u mnogim našim krajevima, ali ne samo kada netko umre, nego i prilikom rođenja djeteta pa se ponekad i okiti.

Treba istaknuti još neke običaje vezane uz smrt.

U vukovarskoj okolini kod mosta na rijeci Vuki Kašić je zabilježio susret s procesijom koja je nosila mrtvog Turčina da ga *po starom običaju* sahrane pod drvetom (str. 52). Etnološki su vrlo zanimljivi podaci iz valpovačkog kraja (današnja župa Brođanci) o običaju da se grobovi pokrivaju hrpom kamenja ili vrlo teškim deblom da bi se zaštitili od vukova i pasa ili npr. da običavaju na grobove pokojnika nositi kruh, jabuke i druge plodove, ali ne za duše pokojnika *po starom običaju pogana*, dakle ne kao popudbinu. Doznajemo za tumačenje da se ova hrana stavlja na grob za prosjake i siromahe koji će, okrijepljeni i zahvalni za taj čin, zahvaljivati i moliti se za mrtve.

U Kašićevim misionarskim bilješkama prisutan je neprestani strah ili bar oprez od razbojništva i pljačke s kojima se on, na sreću, ipak nije susreo. Kašić je slušao o taktici razbojnika koji lutaju šumama pa se u prikladnom trenutku približe putnicima s desne strane, tobože iz poštovanja, sabljom im odsijeku glavu, svuku ih i odnesu plijen te pobjegnu što dalje od državne ceste u šumu. Doznajemo da se u okolini Osijeka takvi šumski razbojnici nazivaju *sikari*.

U blizini Vukovara Kašić opisuje svoj susret s pustinjacima odjevenim u bijelu lanenu odjeću i plašt. Oni žive u maloj kolibici usred vrta i puni su praznovjerica, čaranja i proricanja (npr. prema kotrljanju kotača).

Iz Osijeka dobivamo šarolik prikaz sajma koji zovu prema turskom *panayr - panađur*, a koji se priređuje na Jurjevo. Kašić naglašava da taj blagdan poštuju s velikom pobožnošću svi katolici (novog i starog kalendara) pa čak i heretici, šizmatici i Turci koji žive po starom kalendaru. Zanimljivo je da se Kašić zabunio s datumima i upravo obrnuto rekao da katolici slave Jurjevo 3. svibnja, a *oni drugi* (dakle oni koji su zadržali stari kalendar) da ga slave 23. travnja.

Kod sajma, kao što vidimo iz opisa, naročito dolazi do izražaja oprez od razbojnika i lopova pa osječki Turci tom prilikom pojačavaju čete vojnika i konjanika kako bi trgovci bili sigurniji. Poslije sajma ostaje privremeni gradić od kućica od dasaka u ravnici izvan zidina Osijeka.

Krajem ljeta 1613. g. na povratku u Rim s prvog misionarskog pohoda otac Bartol stigao je iz Dubrovnika u talijanski priobalni grad Barlettu blizu Barija. Tu vidimo patra koji u znak zahvalnosti i zavjeta odlazi do tijela sv. Nikole iz čijih koljena, prema predaji, kapa mana u srebrnu pliticu. Ta se tekućina kasnije, kako doznajemo, dijelila u bočicama protiv zaraznih bolesti.

DRUGA MISIJA U TURSKE KRAJEVE

U Kašićevu opisu druge kanonske vizitacije krajeva pod turskom vlašću ponavljaju se mnogi elementi o kojima je govorio već u svom prvom misionarskom izvještaju pa je ovdje taj prikaz mnogo kraći.

U ožujku 1618. otplovio je Kašić iz Ancone u društvu dvaju isusovaca pratilaca na svoju drugu misiju u tursko područje. I kod ovog prijelaza Jadrana blizu Mljeta uhvatilo ih je nevjeme. Patri su konopcem spustili u valove relikvije svetaca i blagoslovljeni vosak

moleći litanije blažene Djevice Marije. Tom prilikom Kašić se zavjetovao da će postiti o kruhu i vodi čega se, sve do oprosta od ispovjednika, držao 12 godina.

U selu Viljevu, u blizini Valpova, vjernici na oltar stavljaju pšenični kruh (*po starom običaju*) i novac kao milostinju. U istom selu doznajemo da u kući Kašićeva gostoprimca tri bračna para spavaju na tri ležaja u istoj sobi. Nakon Beograda Kašić se našao u Temišvaru u Rumunjskoj, također dijelu Turskog Carstva. Odanle nam Kašić daje detaljan opis obreda koji je vidio u džamiji žaleći što se kršćani *s takvim poštovanjem i čednošću* ne mole pred Kristom. Kršćani, tuži se Kašić, kleknu samo na jedno koljeno *kao da bi htjeli odapeti pušku protiv vrapčića (zaista su smiješni) okrećući pogled i oči čas amo čas tamo od svetog oltara*. On takvo njihovo ponašanje tumači potpunom odsutnošću pribranosti i prave vjere.

Na povratku iz Beograda prema Dubrovniku Kašić nas suočava s katastrofalnim prizorima krajeva oko Žepe u jugoistočnoj Bosni zaraženih kugom. Svuda naokolo mogle su se vidjeti lešine tek malo pokrivene zemljom. Brdašce u blizini bilo je puno grobova iz kojih je dopirao nesnosan vonj. U selu Laze, blizu Žepe, prespavali su u karavansaraju gdje ih je jedan od rijetkih zdravih žitelja, neki starac, upozorio da nikako noću ne izlaze na bunar jer će ih, kako se vjeruje, zla kužna žena koja noću ovuda luta dotaknuti i zaraziti.

II. NA TRAGU HRVATSKE OAZE U JUŽNOJ ITALIJI

1. REKONSTRUKCIJA MJESTA SUSRETA

Kašić je, kako je rečeno, nastavio sa zabilješkama i nakon što je prešao Jadran, na apeninskom tlu, vraćajući se preko Barlette, Beneventa i Napulja u Rim. Ne spomenuvši na tom kraju svoga putovanja lokalitet gdje se 1613. godine slučajno susreo s hrvatskim žiteljima u južnoj Italiji zadao je drugi cilj ovome članku - rekonstruirati i pokušati točno odrediti mjesto gdje je Kašić naišao na tu hrvatsku koloniju.

Zanimljiva je slučajna okolnost zahvaljujući kojoj je Kašić saznao o Hrvatima iz tog kraja. Kašića su, naime, pratili dubrovački trgovci na čitavom njegovom misionarskom putovanju. Za vrijeme odmora u jednoj seljačkoj kućici razgovarao je s njima dubrovačkim govorom (*Ragusino idiomate*) pa ga je jedna mudra žena, domaćica kuće, opomenula da oprezno govore o državnim stvarima jer je ovdje prisutan netko tko razumije njihov govor. U razgovoru s njime saznali su da je on iz nekog obližnjeg kaštela i da *postoje mnogi drugi kašteli u tim krajevima puni naseljenika koji su prošlih godina pobjegli iz Dalmacije u ono vrijeme kad su Turci osvajali ona područja. Ovdje su se sklonili naši roditelji, podigli kuće te se svi među sobom služimo dalmatinskim govorom. S nama imamo i katoličke svećenike koji se služe rimskim obredom. Oni nam dijele sve sakramente i ostalo te nas uče što je potrebno za spas duše. Mnogi su već naučili i talijanski jezik s kojim mogu razgovarati s gospodarima te obavljati poslove s Talijanima. Oni obrađuju polja, uzgajaju stoku, stada volova, govoda i konja po brdima i poljima te ih marljivo i brižno čuvaju kao pastiri po drevnom običaju svojih preda* (Kašić, 1987: 62, 63).

Ovaj zapis iz života Hrvata u tom dijelu Italije važan je jer predstavlja najranije svjedočanstvo o životu ove kolonije koja je, bježeći pred Turcima, pristigla iz Dalmacije

negdje u 15. stoljeću. Dragocjen je i zato što ćemo u njemu naći svjedočenje i potvrdu da se radi o doseljenicima upravo iz Dalmacije, prebjezima... *qui superioribus annis profugerant ex Dalmatia eo tempore quo Turcae illas regione occupaverint* (Vanino, 1940:59), da se služe dalmatinskim govorom (*lingua Dalmatica*) i da su katoličke vjere rimskog obreda (*habemus sacerdotes nobiscum catholicos, romano ritu utentes...* (Vanino, 1940:59), svjedočenja koja je Kašić zabilježio na svom putu, a koja je dobio od kazivača s kojima se tamo susreo⁴.

Ako pratimo Kašićev smjer kretanja od Barija preko Barlette, Cerignole (Cirignole), Orta i Bovina na putu prema Beneventu i Napulju možemo uz dosta sigurnosti pretpostaviti da se Kašić sreo s Hrvatima u Irpiniji (u pokrajini Kampaniji na prostoru tik uz pokrajinu Apuliju), hrvatskom kolonijom koju se rijetko spominje i koja je bila mnogo manja od poznate skupine moliških Hrvata.

Njegov podatak da je prošao kroz Ponte di Bovino⁵, prenočio u Bovinu, odslužio misu rano ujutro i susreo se s tim Hrvatima nakon što je u društvu svoje pratnje sišao s brda i, što je posebno važno, nakon cijelog dana jahanja, upravo bi odgovarao razdaljini od dvadesetak kilometara između Bovina i kraja gdje su bile smještene te hrvatske naseobine u Irpiniji koje su se nalazile u smjeru prema Beneventu i Napulju.

Na svjedočenje iz 20. stoljeća o dalmatinskoj oazi u Irpiniji (*oasi dalmatina nell' Irpinia*) u selu Villanova del Battista naišla sam u talijanskom časopisu *Il Folklore Italiano* iz 1929. godine u članku poznatog talijanskog etnologa i folklorista Antonija d'Amata.

Hrvatski znanstvenici nisu se bavili tom oazom u Italiji koja se, budući mnogo manja, a time i krhkija, za razliku od moliških Hrvata, mnogo brže izgubila u talijanskoj sredini. Antonio d'Amato navodi stih iz jedne uspavanke u kojoj se spominje Most kod Bovina *Se viene per ru ponte re Bovine* (D'Amato, 1929:227)⁶, Ponte di Bovino, mjesto kroz koje je, kako smo vidjeli, Kašić upravo prošao pa se nakon gotovo jednog dana jahanja susreo sa spomenutim žiteljima te hrvatske kolonije u Italiji. Taj podatak iz pjesme nađene kod d'Amata učvršćuje pretpostavljenu točku u prostoru Kašićeva kretanja kroz taj dio Italije.

D'Amato piše o potomcima tih Hrvata prvenstveno kao folklorist, navodeći njihove pjesme, običaje, uspavanke, narodne poslovice itd. Vrijednost je, međutim, Kašićeva susreta s njima što je to prvo pisano svjedočanstvo o životu ove poljodjelsko-pastirske kolonije 1613. godine, dakle već nekih stotinjak godina nakon dolaska tih doseljenika u kontinentalne južne talijanske krajeve smještene, grubo rečeno, na pola puta između Napulja i Foggie, a u tadašnjoj Napuljskoj Kraljevini. U svom svjedočenju Kašiću naš je doseljenik govorio o

⁴ Osim kod Kašića naći ćemo samo spomenute naše doseljenike u Irpiniji u nekim arhivskim izvorima objedinjenim u knjizi T. Vitalea "*Storia della città di Ariano e sua diocesi*". U dijelu knjige koji ne govori o glavnom gradu Irpinije, Ariano Irpino, nego o njegovoj široj okolici koja pripada toj biskupiji, naći ćemo podatke s vizitacija (biskup Ferrera, vizitacija 1591. g.), procesa biskupskih posjeda itd. U Polcarinu (današnja Villanova del Battista) govori se o svećeniku *di nazione Schiavnone o Dalmatino* (Vitale, s.a.:338), a u mjestu Ginestra degli Schiavoni opet se spominje dalmatinsko ime: *Ginestra de' Schiavoni...che riconosca la sua origine da qualche colonia de Schiavoni originari della Dalmazia Europea* (Vitale, s.a.:336). U Montemalu se navode *superstiziosi Schiavoni* (Vitale, s.a.:336). Do knjige sam došla u Bolonji (Biblioteca Universitaria), a sama knjiga izdana je upravo u tom gradu.

⁵ U latinskom izvorniku pisano malim slovom kao *ponte di Bovino*. Radi se, naime, o selu Ponte di Bovino nekih šest kilometara sjevernije od grada Bovina. Kasnije ćemo vidjeti da se to selo spominje u jednoj pjesmi zabilježenoj u mjestu Villanova del Battista. Taj nevelik lokalitet nije moguće vidjeti na obično dostupnim kartama, nego tek u mjerilu 1:100.000.

⁶ U villanoveškom govoru član *il postaje ru i lu* (*il ponte - ru ponte*), a *d* često daje *r* (*de Bovine - re Bovine*) - podatak iz d'Amatova dodatka *Note fonetiche e dialettali Villanovesi* članku navedenom u popisu literature.

mnogim KAŠTELIMA u tim krajevima punim doseljenika koji su prošlih godina pobjegli iz Dalmacije... U kasnijem pretraživanju talijanskih karata samo jedan kilometar sjevernije od spomenutog Ponte di Bovino naišla sam na toponim CASTELLO SCHIAVO koji se baš nigdje ne spominje i koji je moguće ugledati na karti tek u mjerilu 1:25000.

Marijan Stojković u svojoj vrijednoj raspravi o Kašićevu životu i radu, tiskanom doktoratu, kratko prepričava *Autobiografiju*. On, međutim, neprovjereno citira da je Kašić od Barija krenuo na košu uz obalu rijeke Volturno preko Porta Rovina i Beneventa put Napulja (Stojković, 1919:187). Stojković je očito zamijenio slovo B grafički sličnim slovom R i umjesto ad Pontem Bovini napisao Porta Rovina. Vjerojatno je Stojkovića u dešifriranju Kašićeva rukopisa i u izboru upravo ovakva oblika tog lokaliteta vodilo značenje koje se može povezati s nekim ruševnim vratima (Porta Rovinata) po kojima bi eventualno neki lokalitet mogao dobiti ime. Stojković, također, nije uočio da je podatak o rijeci Volturno netočan kad je ta velika talijanska rijeka vrlo udaljena od Barija.

Nije, međutim, uvijek jasno radi li se doista o prebjezima pred Turcima, kako ih imenuje Kašićev kazivač, ili o doseljenicima koje su pozvali feudanci u ona vremena kad su pojedini dijelovi južne Italije bili opustošeni kugom, potresima i ostalim nedaćama. Upravo ovome drugome idu u prilog podaci iz dvaju izvora koji se tiču spomenute Villanove: da je feudalac Pietro (Pirro) del Balzo nakon velikog potresa pozvao, da bi to mjesto ponovno napučio (*per ripopolarlo*), ...*una colonia di Schiavoni dalla Dalmazia* (Guida d'Italia, 1928:326) te da *contadini schiavoni ... erano richiesti come coltivatori dalla nobile famiglia del Balzo, ora presenti nelle terre di Polcarino (Villanova)* -(Perrone Capano, 1963:144), očito traženi kao ratari i težaci na opustošenoj zemlji toga kraja.

Koliko je vladajuća obitelj del Balzo bila prisutna na talijanskom jugu govori scena susreta još jednog njihovoga člana, ali ovaj puta južnije, u mjestu Gioia del Colle na jugu Apulije smještenog na pola puta između Táranta i Barija. S tamošnjim *Šklavunima* i njihovim plesom i pjesmom susrela se 1497. godine napuljska kraljica Isabella del Balzo u čiju je čast spjevan ep *Lo Balzino* na talijanskom jeziku. Zahvaljujući Ruggeru de Pazienzi koji ga je spjevao i u nj umetnuo tekst bugarščice onako kako ga je on svojim talijanskim uhom mogao čuti i napisati dobili smo našu prvu zapisanu bugarščicu (vidi M. Pantić i P. Šimunović). Šimunovićevu pretpostavku da je kraljica Isabella del Balzo posjetila Acquavivu u Molisama mogli bismo razumjeti budući da se naziv tog lokaliteta odmah povezuje s Acquavivom naseljenom Hrvatima u Molisama. No, ako pratimo kraljičino putovanje ususret svome suprugu Ferdinandu I. Aragonskom, pažljivije će oko zamijetiti upravo u smjeru putovanja jednu drugu Acquavivu (Acquaviva del Fonte u pokrajini Apuliji dvjestotinjak kilometara južnije od kod nas češće spominjane Acquavive Collecroce, hrvatskog mjesta u Molisama) 10 kilometara udaljenu od spomenute Gioia del Colle gdje se Isabella susrela s tim slavenskim pukom. Zanimljiv je dojam dvorskog pjesnika koji je taj puk doživio kao koze koje skaču i viču na svojem jeziku, njemu nerazumljivomu.

2. REKONSTRUKCIJA VREMENA DOLASKA HRVATA U TAJ KRAJ

O vremenu dolaska tih novonaseljenih Hrvata doznajemo iz usta čovjeka koji je Kašiću dao krnje podatke. Kada bismo doslovno shvatili Sršanov prijevod *maiores nostri* kao *naši roditelji*, mogli bismo shvatiti da su se doselili u te talijanske krajeve upravo roditelji Kašićeva sugovornika-kazivača, jedna generacija prije njega. Kako se Kašić s njima susreo 1613. godine i čak da pretpostavimo da je kazivač star, svejedno bi i u tom slučaju njihovo doseljenje palo u 16. stoljeće. Zato bi bilo preciznije prevesti *maiores nostri* kao *naši pređi*, *naši stari*, što je uobičajena formula pučkog izražavanja i što bi se uklapalo u veći val seoba u Italiju već tokom 15. stoljeća.

Precizniju vremensku odrednicu njihova dolaska u Irpiniju (a koja se slaže s gore pretpostavljenim petnaestim stoljećem) mogli bismo pronaći ako uzmemo u obzir kada je živio spomenuti Pietro (Pirro) del Balzo, jedan u nizu vladajućih članova plemićke obitelji del Balzo koji su vladali većim dijelom južne Italije pa tako i Irpinijom. *UDizionario Biografico degli Italiani* (Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma) utvrđuje se da se ne zna kada je Pirro del Balzo rođen, ali se navode neki datumi iz njegovog zreloga života, oba iz sredine petnaestog stoljeća (1454. i 1460). Vrijeme doseljenja potkrepljuje već navedeni podatak pronađen kod Perrone Capana koji se prvo odnosi na Molise, a zatim na biskupiju Ariano Irpino o kojoj govorimo, a glasi u cijelosti: *Contadini schiavoni si stanziano nel comitato del Molise, nelle valli del Biferno e del Trigno, alla metà del secolo XV; altri nella diocesi di Ariano Irpino erano richiesti come coltivatori dalla nobile famiglia del Balzo, ora presenti nelle terre di Polcarino (Villanova), ove nell'anno 1509. risultano soggetti feudali del gran capitano Consalvo di Cordova* (Perrone Capano, 1963:144). Oni su, dakle, stigli u područje biskupije Ariano Irpino (kojoj pripada i Villanova) negdje sredinom ili koncem 15. stoljeća, a o njihovoj prisutnosti u Villanovi (Polcarinu) postoji potvrda 1509. godine kao o podanicima velikog kapetana C. di Cordove.

Podatke s početka 20. stoljeća o nekadašnjoj hrvatskoj koloniji na talijanskom jugu u selu Villanova del Battista naći ćemo u djelu spomenutog Antonija d'Amata iz 1929. godine. On je u članku sakupio folklornu građu - pjesme, uspavanke, poslovice, običaje, vjerovanja, a samim naslovom *Un'antica colonia Dalmatina nell'Irpinia: Villanova del Battista - (Folklore)* dao je do znanja da se radi o dalmatinskim doseljenicima. Kasnije u tekstu govori o *oasi dalmatina nell'Irpinia* i o *nostalgia per la lontana Dalmazia* u jednoj uspavanki gdje se izričito spominje Dalmacija u 22. stihu (D'Amato, 1929:222-225):

*So de Darmazie picciuni e gadhrine.
Ra tanne nun se mangia carne umane;
Santa Nicode guarde ri bammine
Che ruormene ncantate senza chiante:
Santa Nicode sta sempre vicine
E chame pe cumpagne ogn'auto fante,
Quanne viù picciridhri madantrine
De rorme nun cririte e mamme cante,
Cante e suscpette ri mad'uochie, amiche,
Esorta tutte a dice: Beneriche!*

U pjesmi se, kako vidimo, dijete preporuča sv. Nikoli da bi se zaštitilo od uroka koji vrebaju na njega, a naročito od, i kod nas poznatog, zlog oka (*mad' uochio = mal d' occhio*).

U jednoj drugoj pjesmi spominje se Dubrovnik (*Vieni cu ri canzirre, se per mare/ Armene da Raguse nsin' a Bare - D'Amato, 1929:227*). Osim navedenih naših geografskih imena u istoj uspavnički naći ćemo stari naziv za Villanovu - Purcarino (Polcarino), a isto tako i rijeku Cervaro koja izvire u blizini tog sela i utječe u Jadran. U toj istoj pjesmi uočiti ćemo i *ponte re Bovine* (Ponte di Bovino) koji je bio spomenut u tekstu gdje se govorilo o Kašićevom putovanju kroz taj dio Italije. Opet, zahvaljujući kartama u mjerilu 1:25000 otkrila sam kilometar južno od Villanove toponim koji svojim imenom i danas odaje hrvatsku prisutnost u tom kraju - GALAVIZZA, Glavica, kao prirodni naziv za točke na uzvisini, a vrlo raširen posvuda u našim krajevima. Isti takav toponim postoji u Italiji, koliko mi je poznato, jedino još u pokrajini Molise upravo kraj nekada hrvatskog sela Mafalde (Rešetar, 1911:65), što se nikako ne može smatrati slučajnošću.

Poznato je da u sedamnaestom, a pogotovo u osamnaestom i devetnaestom stoljeću, radi krug leksikografa i jezikoslovaca koji se u svojim djelima zanimaju pitanjima predajne kulture. Ne čudi zato poznata tvrdnja, na koju ćemo naići u člancima o nastanku i razvoju etnologije, da je ona "ponikla u krilu filologije", a tek se kasnije od nje razdvojila i osamostalila. I, premda Kašić doista jest leksikograf i jezikoslovac 17. stoljeća, njega ipak ne bismo mogli uvrstiti u one jezikoslovce kod kojih postoji usmjereni, svjesni interes za predajnu kulturu, pogotovu ne znanstveno usmjereni interes. Međutim, zahvaljujući činjenici da u *Autobiografiji* dobivamo misionarske izvještaje koji sami po sebi moraju obilovati podrobnostima u gotovo putopisnom obliku, raspoložemo tolikim sitnim, plastičnim, realističkim detaljima i cizeliranim opisima koji nam pomažu da stvorimo i rekonstruiramo manje ili više plastičnu sliku o životu naših ljudi pod turskom vlašću, pogotovo stoga što je malo izvora koji govore o vremenu turske dominacije u našim krajevima, a naročito onih koji se tiču svakodnevnog života običnih ljudi.

U moru egzaktних realističnih opisa (npr. opis nošnje, detaljan opis zemunice) pa čak i onih naturalističkih (opis kašlja i pljuvanja pod krevet) naići ćemo kod Kašića i na neka nekritička razmišljanja i fantazije koje, međutim, treba smjestiti u ono doba. Sukladno tome Miroslav Vanino, tumačeći Kašićevo astrološko maštanje o povezanosti prezimena i sudbine obitelji Kašić (Cassius) s pojavom Kasiopeje iza bitke kod Lepanta (gdje mu se otac borio u mletačkoj ratnoj mornarici), ističe da su obmanama astrologa podlijegali mnogi u Kašićevo doba, pa i osobe duhovnog staleža te obrazovani ljudi: Kašićevo vjerovanje u zračne demone koji potiču oluju te služenje egzorcizmima protiv nevremena ulazi u isti taj okvir.

I, na kraju, kao što je za arheologa važan novi arheološki nalaz, za povjesničara povijesni spis ili dokument, tako je za etnologa vrlo dragocjen pisani etnološki izvor. On etnologiji mora biti važna dopuna onom prvotnome čime etnologija u svom istraživanju raspolaze a to je sadašnje stanje s kojim se etnolog susreće na terenu kao otiskom povijesti, horizontalnim odrazom i tragom nekadašnjeg povijesnog tijeka, vertikalnog gibanja koje je toliko prisutno i vidljivo u relativnoj kronologiji koju pružaju slojevi arheološkog vertikalnog presjeka sonde. Upravo zbog osebjunosti ili, drastičnije rečeno, "hendikepiranosti" etnologije

kao znanosti zbog oskudice opipljivih ili lako provjerljivih vjerodostojnih materijala ili podataka iz daljnje prošlosti, etnologija mora halapljivo posegnuti i za najmanjim izvorom koji će joj dati pa i neznatne podatke o životu nekog doba. Pogotovu stoga što u etnologiji ne postoje nevažni podaci, zanemarivi detalji kad je često i jedan detalj, kako smo i ovdje vidjeli, presudan ključ u rješavanju nekog problema. Teškoći pridonosi i činjenica da se o svakodnevnom životu, životu malih ljudi i predajnoj kulturi uvijek malo pisalo. Upravo zato željelo se ovim prilogom pokazati kako pisani izvori - zabilješke putopisaca ili, u ovom slučaju, bilješke s kanonskih vizitacija imaju svoju metodološku važnost za etnološku znanost.

Kašićeva *Autobiografija* poslužila je tako jednoj znanosti, etnologiji, koja u njegovo doba nije ni postojala. Je li Kašićev doprinos veći zbog dvaju dragocjenih najranijih pisanih svjedočanstava - o zadrugi i o isječku iz života Hrvata u južnoj Italiji - ili zbog zapisa u cjelini s početka 17. stoljeća, teško je reći. Svakako, Kašićevo djelo treba staviti uz bok ostalog isusovačkog djelovanja koje je obogatilo i ne samo hrvatsku etnologiju.

LITERATURA

Belaj, Vitomir: Isusovački doprinos etnologiji u Hrvata (natuknica za jedno poglavlje o našem narodoslovlju), u: Vladimir Horvat (urednik), *Isusovci u Hrvata*, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa "Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata", Zagreb, 1992, str. 50-56.

Bertarelli, L.V.: *Guida d' Italia del Touring club Italiano*, Italia Meridionale 3, Milano, 1928.

D' Amato, Antonio: Un' antica colonia Dalmatina nell' Irpinia: Villanova del Battista (Folklore), *Il Folklore Italiano II-IV*, Napoli, 1929, str.226-261.

Del Re, Pietro: Il Globo di Abramo, Il Venerdì di Repubblica, *La Repubblica* 205, Roma, 1992, str. 84-89.

Dizionario biografico degli Italiani, Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani, Roma.

Enciclopedia italiana XII, Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da G. Treccani, Roma, 1931.

Kašić, Bartol: *Putovanja južnoslavenskim zemljama*, Privlačica, Privlaka, 1987.

Pantić, Miroslav: Nepoznata bugarščica o despotu Đurđu i Sibirjanin Janku iz XV. veka, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik XXV*, Novi Sad, 1977.

Pavličević, Dragutin: *Hrvatske kućne zadruge I*, Sveučilišna naklada Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1989.

Perrone Capano, Roberto: Sulla presenza degli Slavi in Italia e specialmente nell' Italia Meridionale, *Atti del' Accademia Pontaniana XII*, Napoli, 1963, str. 140-172.

Rešetar, Milan: *Die Serbokroatischen Kolonien Südtaliens*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Alfred Hölder, K. U. K. , Hof -und Universitäts Buchhändler, Wien, 1911.

Stojković, Marijan: Bartol Kašić D. I. Pažanin, Prilog za negov život i književni rad, *Rad JAZU* 220, Zagreb, 1919, str. 170-263.

Šimunović, Petar: Šklavunske naseobine u južnoj Italiji i naša prva zapisana bugarščica, *Narodna umjetnost* 21, Zagreb, 1984, str. 53-67.

Vanino, Miroslav: Autobiografija Bartola Kašića, *Grada za povijest književnosti Hrvatske* XV, Zagreb, 1940 a, str. 1-144.

***: Bartola Kašića Ritual Rimski 1640. godine. Kulturno-historijske bilješke. *Vrela i prinosi* 11, Sarajevo, 1940 b, str. 98-115.

***: *Isusovci i hrvatski narod* I,II, Zagreb, 1969,1987.

Vitale, Tommaso: *Storia della regia città di Ariano e sua diocesi*, (Historiae urbium et regionum Italiae rariores VI), Forni editore, Bologna, s.a.

karte specijalke - Ekonomski fakultet, odjel geografije, Sveučilište u Bolonji.

BARTOL KAŠIĆ'S AUTOBIOGRAPHY - ANOTHER JESUIT CONTRIBUTION TO ETHNOLOGY

Summary

The author's intention is not to consider Kašić's philological, lexicographical and literary work, those fields in which he is best known in the scholarly world but rather to talk about Kašić and his contribution to ETHNOLOGY. Kašić's Autobiography is an essential source of information about the everyday life of ordinary people in some of the South-Slavic regions under the Turkish domination at the beginning of the 17th Century. It reveals important evidence that represents the first, and thus the oldest written data concerning some ethnologically highly significant questions. The first goal of this paper, therefore, is to show how written sources, in our case notes taken during two canonic visitations and recorded in autobiographical form, have methodological importance for ethnological research. The second goal, outside the South-Slavic frame, is connected with Croats on Italian soil that Kašić by chance met in 1613 in the region of Irpinia in Southern Italy. Using geographical and time coordinates which were sparingly provided by Kašić and comparing them with additional folkloristic, cartographic and archive materials the author has tried to reconstruct the exact place where he met those Croats and when they came to those parts of Italy. While carrying out research in the area that Kašić mentioned, the author discovered two new sites that unambiguously reveal Croatian presence in that part of the Kingdom of Naples. Kašić's Autobiography thus serves ethnology, a science that did not even exist at his time. Is Kašić's contribution more significant due to the two valuable and oldest written evidence - the one about joint family in Srijem and the other about the life of Croats in Southern Italy - or because of written evidence from the beginning of the 17th Century as a whole? It is difficult to say. Certainly, Kašić's work needs to be placed side by side with the Jesuit work that has enriched not only Croatian ethnology.